

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА БІБЛІОТЕКА.
ВИДАЄ УКРАЇНСЬКО-РУСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА У ЛЬВОВІ
Серія I, Ч. II4.

Граф де Ке де Сент-Емур.

АННА РУСИНКА,

королева Франції і графиня Валюа.

З французького переклав

І В А Н Ф Р А Н К О .

ЛЬВІВ, 1909.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Бедмарського.

Лисаня Івана Франка II.

Граф де Ке де Сент-Емур.

АННА РУСИНКА

королева Франції і графиня Валюа.

З французького переклав

І В А Н Ф Р А Н К О .

У ЛЬВОВІ, 1909.

НАКЛАДОМ УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ,
зарєстрованої спілки з обмеженою порукою у Львові,

I.

Один париський дневник, Le Gaulois, опублікував дня 2 жовтня, 1893 р., з нагоди відвідин російських моряків під проводом адмірала Авеляна ось які рядки:

„Один із наших читачів уділив нам знамениту і сензаційну думку, здібну оживити спомини про зносини Франції з Росією. В XI в. — не нині се діяло ся — одна руська князівна панувала над нашими предками, як жінка нашого короля. Великий князь Ярослав віддав свою дочку Анну заміж за короля французького Генріха I. Князівна належала до грецького обряду і Ярослав зажадав, щоб його дочка мала свого капеляна і каплицю для богослуження по своєму обряду. Королева була похована недалеко Санлі, її могила видіється й доси. Чи не добре булоб устроїти французько-російське паломництво до сеї могили, в якій лежить королева, якої шлюб був першим об'явом симпатії, що існує й доси між двома великими народностями?“

Не здивуємо нікого, коли скажемо, що пропонуване паломництво не відбуло ся. Наші московські гості, затоплені в патріотичнім енту-

зіязмі, який окружав їх скрізь у часі їх побуту у Франції, знесилені втомою різнородних при-
нять і бенкетів, на які тягнуто їх на розхват,
певно не булиб знайшли ані пів дня на те, щоб
відвідати могилу своєї князівни. Але в часі
сих відвідин виринула ще й інша, далеко ва-
жнійша неможливість: могила королеви Анни
Русинки, яка ніколи не існувала в околиці
Санлі, з давнього часу щезла з того місця, на
яким її, як здавалося, відкрито було в XVII в.

Ся помилка зрештою не одинока в справі,
про яку ми здійняли розмову, і історія Яро-
славової дочки відома дуже мало. Одинока
праця присвячена їй у французькій мові, се
був „Recueil de Pièces historiques“ опублікова-
ний у Парижі 1829 р. князем А. Лобановом-
Ростовським. Отся праця, опублікована уперве
в *Revue hebdomadaire* із дня 4 листопада пн.
„Une princesse russe, reine de France au XI
siècle“, була рівночасно видана окремо в дуже
малім числі примірників, швидко розкупле-
них. А друге окреме виданє, яким користуємо
ся тут, вийшло окремою книжечкою в 1896 р.
Автор ось як говорить про се друге виданє:

„Видала ся пам найкрасша нагода передру-
кувати сю скромну студію. Буде се для нас
спосіб віддати почесь достойній царській
парі, яка в хвилі появи отсеї книжочки
гоститиме у Франції, і засвідчить їй рівночасно,
що історія й археологія не так далекі від су-
часної дійсности, як иноді здасть ся нетяму-
щим людям. Зв'яземо теперішність із мину-
щиною оповідаючи про сей старезний руський
союз, що перед більше як 900 літами сполучив
одного з перших наших королів Капетинів
із дочкою з Рурикової крові, що як руська кня-
зівна стала ся королевою Франції. Се подружжє
ще й доси одиноке в своїм роді між Францією

і Росією, і з нагоди його перший раз наша на-
ціональна літопись згадує про нашого нового
союзника. Видало ся нам інтересним оживити
сю фігуру руської князівни, королеви фран-
цузької з XI в. Всі біографи, що говорили про
неї, подавали або мало, або дуже хибні відо-
мости і ніколи не задавали ся спеціальною сту-
дією; така студія на основі документів позво-
лить мені спростувати їх похибки. Її жите
зрештою не позбавлене деякого романічного по-
вабу, який може заставити читачів вибачити
пам чисто документальну частину сеї праці.“

II.

Під впливом постраху збудженого тисяч-
ним роком нашої ери, в якому народні забо-
бони здавна дожидали фатальної дати кінця
світа і страшного суду, одинацятий вік розпо-
чав ся заостренням побожності і підлеглости
церкві, яка тягла ся доти, доки самі події не
розвіяли постраху. Була зрештою думка, що
деяка помилка зайшла в рахунок числа літ
і століть, і треба було ще досить часу, поки
тисячолітє по Христі перестало мов змора тя-
жити на західно-европейським християнстві.

Церков усякими способами користувала ся
сею обставиною, щоб розширити свою діяль-
ність і збільшити свою власть над тою напів-
варварською суспільністю, якій вона все таки,
треба признати се по щирости, була головною
моральною силою. Папи і єпископи з поспіхом
покористували ся сею нагодою, щоб нищити
деякі надужитя, які доси толерували ся світсь-
кими законами.

Між сими надужитями одним із найбільше
пекучих була легкість, з якою князі й королі,
не вважаючи ні на що крім своєї особистої

вподобн і користеї, які се давало для побільшення їх родинної фортуни, брали собі за жінок найблизших своячок, не дбаючи про різні неогоди, що могли впливати з сего. От тим то церков з повною рацією ужила свого впливу, який мала в ту пору, щоб усунути ті подружя між занадто близькими свояками.

Та як у загалї в справі реформ не раз годї заховати справедливу міру, так і тут клер звільна дійшов до того, що забороняв подружя аж до сего колїна свояцтва. Всї подружя з близькими свояками вважали ся кровосумішними, навіть між простими союзниками. злавна спокревненими родовими звязками. От і виходило, що високі достойники, звичайно всі спокревнені або звязані союзами в забороненім ступні, не знали, відки взяти жінку; по наївному вислову одного сучасника „заборона подруж аж до сего колїна була величезною турботою одинацятого і дванацятого віків“.

Та се не була одинока неогода в сїї справі. Під покривкою справдити важність князївського подружя, пони раз-у-раз вмїшували ся в світські справи королїв, і як гарно висловляє ся Анрі Мартен, „вишпрубовували понад усякий резон прїнцип публичної бездоганности, з якої зроблено причину суспільного розстрою“. Се була справдішня небезпека, особливо для пових дїнастій і для націй, що тільки що починали формувати ся.

Відомі великі кошти, які мусїв понести король Роберт наслідком свого подружя із своєю кузинкою в четвертїм ступні, Бертою, дочкою Конрада Миролюбного, короля Провансїї, вдовою по графі де Блюа, Едї I. Виклятий папою Григорїєм V. 996 р він протягом шістьох лїт опирав ся всім церковним громам. Нарештї змупений піддати ся уляг у тїй першїї борбі

ослаблений, унижений і позбавлений в частин поваги, так потрібної для його молодого королївства.

Сей молодий король умер у замку Мельон 20 липня 1031 р., а по нїм наступив його син Анрі, перший сего імени. Свідок усіх тих зневаг, яких зазнав його батько, усіх мук, які він мусїв витерпїти, молодий король більше нїж усякий инший був склонний піддати ся вимогам церкви.

Оттим то утративши в р. 1044 свою жінку Матїльду, дочку імператора Генріха II, яка не лишила йому мужеських потомків, він довго вагав ся з вибором другої жінки. Трудність знайти жінку не посвоячену в забороненім ступні збільшала ся для нього задля першого подружя, яке посвоячувало його майже з усіми пануючими Германїї; бо як уже сказано, політичний союз рівняв ся свояцтву, і всі панни посвоячені до сего ступня з помершою королевою, були заборонені для її овдовілого мужа.

Даремно шукав Анрі протягом кількох лїт способу погодити завади канонїчних вимогів з бажанєм укрїпити молоду капетїнзьку дїнастію подружєм пліднішим від першого. І ось він почув похвали для красоти одної молодої князївни, якої отець панував на другім кінці Європи, десь у сусїдстві Византїї. Віддалене сего краю і його відокремленє, що чинило його чимось таємничим і майже невідомим для народів латинського Заходу, додавали королеви Анрі на його думку всякої певности, що дочка сего пануючого не може мати в нїм нїякого ступня спокревнення нї безпосередного нї посередного, і що дружачи ся з нею він не тільки виїметь ся з під церковної цензури, але також з під усякого вмїшаня клеру в його дїла.

III.

Анна — таке було імя князівни, про яку ми розпочали розмову — була зрештою з усякого погляду гідна стати ся подругою внука Гугона Капета¹⁾.

Вона була дочкою Ярослава Володимировича, великого князя Руси, якого Рамбо називає руським Карлом Великим²⁾, якого побіда над Болеславом королем польським занесла його імя аж до границь Західньої Європи. Його дід Володимир Великий підняв ся був на високий ступінь могутности, і запровадивши 988 в. християнство у своїм народі, поставив той народ у ряді цивілізованих націй. Його мати Інгерда була дочка Оляфа, короля Норвегії, названого Skotkonung (королем Шотландців). Його тітка по батькові, Доброгніва, а в хрещеню Марія, вийшла 1043 р. заміж до Кракова за Казимира I, і вступила на трон Польщі, пробувши якийсь час у Франції монахиною в Кльоні, де провела кілька літ монахиною і прийняла рясу діяконіси.

Із братів Анни старший оженив ся з дочкою Гарольда, останнього короля Англії із саксон-

¹⁾ Деякі біографічні збірки, вбачаючи неправдоподібність звязку короля Франції з князівною так далекого краю, піддають сумнівові походжене королеви Анни і посувають ся аж до припущення, що жінка Анрі I належала до роду Руссів або Рутенів з Аквітанії, про яких здибають ся згадки у французьких давніх літописах, яких імя знаходять ся у Цезара (De bello Gallico I, 45), який поміщає їх у Руергі (Rouergue) в околиці Родеца. Думаю, що нема потреби розбирати сей погляд, так само як і той, що чинить Анну двірською дамою фамілії de Roucy. Аутентичні документи, які наведемо протягом отсей студії, звільняють нас від того, щоб зупинятися над сим фантастичним концептом.

²⁾ A. Rambaud, Histoire de Russie, Paris, Hachette 1860.

ської раси, так відомого із сумного кінця, якому уляг під ударами Вільгельма Здобувця. Третій брат оженив ся з графинєю фон Штадт, сестрою Бурхарда, пануючого єпископа Тревірського. Нарешті четвертий брат мав стати зятем Константина XII, Мономаха, імператора Византії. Що до дочок Ярослава, то старша вийшла за Гарольда, короля Норвегії, а молодша за Андрія, короля угорського. Сі різнородні подружжя, що розгалужували ся від византійського двора аж до Англії, чинили з молодою князівною Анною, середньою дочкою Ярослава, партію зовсім відповідну для одідичення корони Капетингів.

Зрештою не було причин сумнівати ся про могутність і багатство Руси, а що найменше великого князівства київського, яке в пору, про яку говоримо, було головою і серцем усеї Руси. Булоб великою помилкою думати, тому, що доси не знаходимо в наших (французьких) літописах ніякої згадки про Русь, що сей край був тоді стороною на пів варварською, поділеною на незалежні племена, ворожі одні против одних, які вказує нам історія ще в VIII віці. Навпаки, під впливом геніяльного провідника Рурика і його наступників Південна Русь заняла визначне місце на Сході. В часі Ярослава князівство, якого столицею був Київ, було вже монархією суцільнішою, просторійшою і може й могутнішою від королівства Франції. Руські племена одержали від Греків початки цивілізації; їх полки не раз відносили славі побіди аж під брамами Константинополя і збогачували ся добичами із Византії, яка мусіла окуплювати у них спокій. Коли не ходили в походи против византійського імператора на власний рахунок, то винаймали ся йому за добру плату для його воєнних походів, а нарешті в літах, коли не було нагоди воювати ані з імператором, ані

проти нього, вели зисковну торгівлю із византійськими купцями.

Само місто Київ було зборищем купців голяндських, угорських, німецьких, скандинавських, що містилися в окремих кварталах міста. Грецькі художники оздобляли всякими пишнотами київські палати і чотириста київських церков, а один сучасний історик, Адам Бременський, називає Київ супірником Константинополя і славою Руси.

Коли Франція в початку XI віку мала ідеал дальший, огнища цивілізації численніші, і здавалося, що вона піде швидше дорогою матеріального і морального поступу, то все таки без уйми для себе вона могла взяти собі королеву із Руси, особливо, коли ся королева, як се без сумніву було з дочкою Ярослава, мала своєму мужеві принести в посагу показну суму золотих дукатів, битих у Візантії.

IV.

Питанє віроісповіданя було ще одним каменем преткновенія в отьому подружжю, бо ставлено домаганє, щоб Анна Русинка прибувала до Франції в православнім віроісповіданю, держала ся й далі того самого грецького обряду навіть ставши королевою Франції. Тут місце розглянути більший або менший ступінь правдоподібности сеї ситуації. Поперед усього мусимо розглянути, в яким стані було питанє релігійне в Південній Руси в хвилі, коли Анрі I надумав ся шукати жінки над берегами Дніпра.

Як уже сказано, дід Анни Русинки, Володимир Великий — святий Василій-Володимир для греко-православної церкви — запровадив християнство у своїх підданих в р. 988. До

того часу византійські місіонери не раз пробували навертати Русинів. Їм удало ся охрестити княгиню Ольгу, бабку Володимира, а в Києві без сумніву була вже в половині IX в. невеличка церква і християнська громада¹⁾. Самі початки християнства були про те слабкі, а під панованєм Святослава (964—972), сина Ольги і батька Володимирового, поганство самого князя і суворих войовників, що творили його дружину, переможно спротивляло ся поступови християнської проповіді.

Те саме продовжало ся ще й тоді, коли Володимир, зєднавши під своїм скипетром по замордованю свого брата всі провінції, що були в посіданю його батька, провівши молодість у безмежній розпусті, рішив ся нарешті прийняти християнство і падати його своєму народови. Все уступило перед волею монарха, який для услуги свого політичного прозелітизму мав дуже значну мілітарну силу, вироблену в воєнних походах. Задля найбільшої близькости обох країв, а може також задля певної аналогії в релігійних уподобанях, Володимир Хреститель²⁾ обернув ся зовсім природно до византійських Греків і попросив їх докінчити при його помочи діло, несміло розпочате ними ще в часах його бабки, святої Ольги.

¹⁾ Див. про се: Alf. Rambaud, Histoire de Russie, Paris, Hachette, 1878, chap. IV—V; Boisnard, Histoire de l'Eglise russe, Paris 1867; A. Leroy-Beaulieu, L'Empire des Tzars, t. III. 1880.

²⁾ По навершеню на християнство він прийняв імя Василія, так само як його син Ярослав у хрещеню був названий Юрієм. Сей звичай приймати обік славянського імени також імя грецького святого, був причиною немого замішаня в оповіданях літописців.

В ту пору розділ між церквами Сходу і Заходу ще не був доконаний. Не вважаючи на дуже поважні різниці, що проявляли ся із сего і з того боку, і на часткові розколи, прірва між обома віроісповіданнями не була ще вповні викопана. Аж кілька літ після замузжя Анни Русинки дійшло до остаточного розриву, наслідком анатем кинених папою Львом IX 16 липня 1054 р. на Михайла Керулярія, патріарха в Константинополі. Шістьдесят шість літ перед тим прийняте грецького обряду Володимиром Великим, що на Русі було сполучене з уживанем церковно-славянської мови, тоді дуже зближеної до національного наріччя, і при всяких різницях у толкованю соборних канонів, які ще не творили схізма в канонічнім значіню, не можна-б було добачити перешкоди до сполученя київської князівни з французьким королем.

Коли б ситуація справді не була така, то бажане подружжя Анрі I з Анною було б неможливе, а бодай се подружжя з боку римської церкви було б натрафило на опір, який напевно лишив би був деякі сліди в формі екскомунікації або церковної цензури. Те, що сказано висше про обошльні відносини світської власти і церковної в XI в., дотикаєть ся ще лише і отсеї справи, і не позволяє допустити мішаного подружжя в тім часі нетолеранції і абсолютної підлеглости світських справ під релігійні у всім обсязі особистих відносин. Значить, се неправда, що кажесть ся про Ярослава, буцім то він жадав для своєї дочки окремого священника і окремої каплиці по грецькому обряду; вона ніколи не мала иншої духовної зверхности понад ту, яку мав її муж, і певно навіть не відчувала того, що богослуженє правлено по латині, а не по славянськи.

Зрештою вона мала між своїми найблизшими приклад зовсім подібного подружжя, а власне свою стрийпу сестру Марію, жінку Казиміра, короля польського, що палежав до латинського обряду. Всі акти сеї королеви, які дійшли до нас, підпирають отсе наше тверденє. Її духовні записи, про які мова буде далі і з яких повстало аббатство св. Вінкентія, її щедрість для инших монастирів виявляє повну чистоту її римсько-католицької віри. Та понад те все маємо ще лист папи Миколи II з р. 1059, адресований особисто до королеви Анни, точно пять літ по окончнім розділі Греків від латинян, лист повний похвал для „її вірности, добродійности і всяких чеснот, якими вона украшала свою королівську достойність“. Значить, що до сего питання нема ніякіснького сумніву, і ми вважаючи його зовсім рішеним фактами, не будемо довше зупиняти ся при ньому. Вертаючи до теми, слідуємо далі за біографією князівни від тої точки, на якій ми лишили її.

V.

Повзявши постанову просити руки дочки Ярослава, король Анрі I вислав у посольстві туди Готіє Савейра (Мудрого або Вченого), єпископа з Мео, і Госселена де Шалїняка, яким у супроводі додав кількох инших королівських магнатів¹⁾. Вирушивши в початку 1048 р. посли

¹⁾ Пор. D. Toussaint du Pleissis, Histoire de l'Eglise de Meaux, t. I. p. 107. Paris 1731; D'Acbery, Spicilège t. II. p. 457. Шеля Боляндетів (Acta Sanctorum, Martii t. II. p. 15) до Русі посланий був Рожер, єпископ із Шалїон сюр Мари. Автори збірки Gallia Christiana IX. p. 873 ділять питання, висловлюючи не зовсім безпідставний здогад, що Рожер був долучений до місці Готієра Савейра і Госселена де Шалїняка.

прийшли до князівни в 1049 р., а весілля відбулося в Ремсі 14 мая того самого року в день Зелених свят.

Анна Русинка, роджена 1024 р., мала тоді 25 літ. Було вже сказано, що вона була незвичайною красунею; понад те належала до плодючої раси, і се все веліло надіятися, що вона швидко приведе на світ молодого капетінгського потомка. Тим часом минув досить довгий час, і ся надія не сповнилася, так що молода королева почала турбувати ся.

Історики перенісуючи один одного говорили і повторяли, що Анна Русинка всім літ оставала безплідною. Се помилка, яку усуває зіставлене певних дат, які маємо під рукою.

Ми бачили вже, що її шлюб відбув ся 14 мая 1049 р., і ся дата видаєть ся безперечною, бо шлюб відбув ся того самого дня, що її посвячене святого Літберта, єпископа в Камбре¹⁾. Всі історики годять ся на сучасність обох сих фактів, але ріжняться між собою що до року, в яким вони відбули ся. Тим часом коли дата 14 мая певна, то вона по всім формам дає нам дату року. Виходить так, що р. 1049 був одним у тих часах, у яким Великдень припадав на 26 марта, а значить Зелени свят на 14 мая. Щоб знайти Зелени свят, які б припадали того самого дня, треба б вернути ся до р. 1038, або посунути ся наперед аж до р. 1060.

Знаємо далі, що з того подружжя королева мала трьох синів: Филипа, що панував по своєму батькови, Роберта, що вмер молодим, і Гюґона Великого, пізнійше графа Крені, праотця королівської родни Вермандуа. Після

¹⁾ Actes de saint Lietbert; par. Jean de Carpentier. Histoire de Cambrai, Leide 1664. t. I. p. 346—347; Gallia Christiana t. XII. p. 242 кладе сей факт на р. 1051

легенди Филип одержав се імя у грецькій формі, яке мало передавати ся в королівськім роді аж до наших днів, на память згодного пращура предків його матери. Володимир, батько Ярослава і дід Анни Русинки, по своїм паверненю на християнство в р. '988 узяв за жінку Анну, дочку Романа II, імператора византійського, який виводив свій родовід від Филипа Македонського. Роберт умер деє по р. 1063, бо в документі з того року, який буде цитовано далі, він згадуєть ся іще між живими. З иншого документа з датою 12 липня 1058 р., в яким названо всіх трьох молодих королевичів разом з їх матірю, видно, що в тім році вони були вроджені всі, що Филип ще за життя свого батька і в присутности своєї матери дня 29 мая 1059 р. був посвячений на короля. Виходить ясно, що з сею церемонією вичекано доти, доки він не вишов із перших диточих літ. Із сего видно неможливість допущення тої традиції, буцім то королева Анна була 8 літ безплідною, бо в такім разі взявши шлюб напевно 1049 р. не була б мала старшого сина Филипа швидше як 1057 р. Правдоподібно вагітність королеви відволікла ся якийсь час. В браку инших документів доказом сеї проволіки може служити побоюване королеви, яке мусіло піддати їй ось яку обіцянку, висловлену в листі папи Миколи згаданім вище: „Tu autem, gloriosa filia, quia fecunditatis donum divinitus meruisti, sic clarissimum instrue sobolem“. (Ти, преславна дочко, що заслужила в Бога дар плодючости, видай преславного потомка). Королівська пара жила якийсь час у страху і Анна Русинка зложила заповіт Богу, що збудує і вивіпує монастир, коли матиме щасте породити сина. Пізнійше одно за одним почали родити ся численні діти, може навіть частійше,

ніж би сего був бажав Анрі I. Хоч як наивною була його віра, то все таки бачучи сю непропорціональну плодючість він почав отягати ся зі сповненням жінчиного заповіту і відволікав його до кінця свого життя. Сим виясняють ся ті опізнення і перешкоди, які ставлено будові обіцяного королевою монастиря, не вважаючи на її зусильні благання. В усякім разі певне те, що доки жив її муж, Анні було неможливо сповнити свій заповіт. Се зрештою зовсім не псувало добрих взаємин королівської пари. і до нас дійшло чимало документів підписаних королем Анрі I, в яких виступає королева в ролі як найбільше почесній. І так 12 липня 1058 р. вона являєть ся в динльомі наданім королем монастиреви de Saint-Maur-des-Fossès; 5 серпня того самого року вона потверджує даровизну свого мужа на користь аббатства Аснон. Д. 29 мая 1059 р. вона, як ми вже бачили, була присутна при посвяченю свого найстаршого сина в Ремсі, як посвідчує документ виданий того самого дня на користь монастиря в Турню. Ще того самого року вона потвердила грамоту, якою уповажнюєть ся Гюґона, одного з королівської гвардії, відступити церкву святої Марії, названу Villa-Mile, для монахів аббатства в Кульомбі. В р. 1060 вона так само потверджує динльом виданий її мужем для монастиря св. Мартина des Champs. Єсть навіть думка, що король Анрі хотів на випадок своєї смерти затвердити для своєї жінки регенцію королівства, і тільки по її формальнім зреченю передав сю регенцію своєму першому брату Бодуену V, графови Фляндрії.

Сяк чи так думати про се зреченє, відносини муєли швидко справдити розумній замісл короля. Анрі I умер д. 4 серпня 1060 р. у Вітрі-

о-Льож близь Орлеана. Хоча його вдова не обняла справді керми правління, то все таки що найменше задержала при собі опіку і догляд над молодим королем і над иншими дітьми, і спровадила ся з ними зараз до замку Санлі, старої королівської столиці, яку близькість від Парижа, вірність мешканців для своїх монархів і гарні ліси, що окружали її з усіх боків, робили найкращим місцем для матери і опікунки короля.

Відома нам одна грамота, видана в сьому місті Филипом I на користь монастиря св. Лукіяна з Бове, що звільняє аббатію від усіх данин, які попередні королі звичайно побирали від монастирських сел Сенке, Росуа і Верберон. Ся грамота підписана королевою Анною, Робертом, братом короля, з графами Гільомом, Раулем і Бодуеном, а також Фролляндом, єпископом із Санлі.

VI.

Анна любила дуже сей побут у Санлі, як говорить ся в однім давнім рукописі, „не лише задля пречистого повітря, яким там динеть ся, але головно задля приемних розривок польованя, до яких мала особливе уподобанє“. Можливо, що тут також вона вибрала місце, щоб справдити парешті свій колишній обіт збудова-ня монастиря, обіт, який вона постановила виповнити без проволочки, скоро осягнула свободу присвятити для нього не тільки своє приватне майно, але також ті маєтності, які одержала із щедрого наданя мужа.

Була в Санлі в передмістю Вітель капличка „зруйнована від старости і розвалена до ґрунту“, що мала назву каплиці св. Вінкентія.

Довкола сеї каплиці розлягався просторий луг, названий королівським лугом, який творив окрему посілість, приналежну до приватної власности короля. На цьому терені Анна побудувала за дозволом Филипа I свого сина своє аббатство і увільнила його тим самим від усякої іншої світської юрисдикції крім самого короля.

Фундаційна грамота відома нам із копії відімованої Филипом I, не давнійшої від 1071 р., бо аж у тім році молодий король оженився з Бертою Голяндською, якої підпис маємо на тій грамоті¹⁾. Живучи в Санлі зі своїми дітьми королева приспішала роботи над будовою аббатства як могла, і вже 29 жовтня 1065 можливе було посвячене церкви. Ця церква була збудована в формі хреста, з високою вежею з одного, північного боку, де висіли дзвони, а з другого боку, себ то від півдня, притикав до неї монастир і офіцини потрібні для слуг божих, що мали там замешкати. Церква була посвячена в честь святої Трійці, Пречистої Діви, святого Вінкентія і святого Івана Хрестителя, що був сином перестарілої і доси неплодної матери, яка називалася Анна так само як побожна фундаторка. Та з усіх тих імен одно тільки ім'я св. Вінкентія, давнього патрона каплички, лишилося за сею церквою, і незвичайно рідким трафом щастя ся гарна церковка, збудована щедротою вдови Анрі I, ще й доси підносить у повітря свою струнку дзвінницю, якої склепіння з гзимсом оздобленим головками гвоздів і гротесковими фігурами добре свідчать про переходову епоху, в якій була будована.

Збудувавши монастир Анна оселила в ньому каноніків регулярних ордена св. Августина, і усталене оттак аббатство достояло аж до ча-

¹⁾ Gallia Christiana X, Preuves col. 204.

сів великої революції. Аж до того часу, так близького до наших часів, пам'ять королеви Анни Русинки, фундаторки того дому, жила в серцях каноніків від св. Вінкентія. Що року вони відправляли торжественну задушницю в день смерті своєї добродійки, який припадав тиждень по дню св. Августина. А щоб і біднота брала участь у празнику справлянім на пам'ять доброї королеви, аббат по богослуженю видавав обід для тринадцяток убогих вдів.

Фундаційна грамота св. Вінкентія, про яку ми згадали вище, була не одиноким документом, на яким стрічаємо ім'я королеви Анни протягом трьох літ по смерті її мужа. Знаходимо його на діпльомі з р. 1060, наданім манастиреви в Турню, далі на іншому діпльомі з того самого року на користь аббатства св. Діонізія. Д. 14 мая 1061 р. вона підписуєся на акті в справі манастиря св. Ніказія в Ремсі, потім 27 того самого місяця на фундаційній грамоті церкви св. Адріяна в Бетісі. Без імени вона являється також у підписі: Philiprus cum regina matre sua на одній відімованій копії з р. 1062, зробленій із донаційного діпльома, виданого в р. 1059 манастиреви св. Петра в Шартрі.

Нарешті остатній діпльом із р. 1063, що містить даровизну двох домів у Пернані і в Кольомбі для аббатства св. Кріспіна Великого в Суассоні, подає нам деталь одинокий у французькій діпльоматичній, власноручний підпис королеви Анни Русинки славянськими буквами¹⁾.

¹⁾ Протягом сего розділу перекладач пропустив найбільшу частку ноток, у яких цінують ся занадто спеціальні збірки документів та монографії поодиноких манастирів, уважаючи їх менше важкими для українських читачів.

VII.

Сповнюване обов'язків матери і виконане побожного обіта, фундація аббатства св. Вікентія, не забирали одначе королівій стільки часу, щоб вона не могла користувати ся деякими чисто світськими розривками. Між сими розривками перше місце займали прогульки і польованя в гарних лісах, що окружали її резиденцію. Всі пани з сусідства приїзжали також віддавати їй почеси так само, як молодому королеви. Не один із них складав свої афекти не тільки королівій, але також жінці. Не треба забувати, що Анна Русинка в часі смерті свого мужа мала не більше як 35 або 36 літ, що була славна своєю красою, і що у многих жінок її краю сей вік буває найповнішим розвитком жіночої принади.

Між панами, що таким способом почували найбільший потяг до найчастіших відвідин у Санлі, був Рауль III, названий Великим, граф Крепі і Валюа, владитель Вексена, Алїена, Бар-сюр-Об, Вітрі, Перони і Монділібра. Сей князь, потомок Карла Великого через Гільдегарду, владительку Крепі, був, як каже історик графства Валюа, „один із наймогутніших магнатів і один із найсвележнійших із усіх, що були у Франції“. Він „не знав власти понад свою і понад те, що могло служити для сповнення його намірів, і не бояв ся ані армії короля, ані церковних громів“. Старший кількома роками від королеви він мав уже дві жінки: Аделю або Алїцію, дочку Ночера, графа Бар-сюр-Об, яка вмираючи 1053 р. лишила йому двох синів і дві дочки і разом з ними панство Вітрі, і другу Алїенору, яка жила ще, але яку він підозрівав за чужоложство і яку прогнав із свого дому. („Gallia Christiana“ XII, 242.

Користуючи ся хвиливою безженністю він задумав найпростішим способом присвоїти собі молоду вдову королеву. Сей світ проект він виконав набравши певности, що королева поділяє його любов і почала від нього дитину. І щоб нічого не бракувало до сего маленького історичного королівського романа, одного дня, коли Анна Русинка проходила ся по лісі біля Санлі, в тінях якого вони стрічали ся досить часто, граф Рауль увіз її як звичайну пастушку і привіз до своєї столиці Крепі в Валюа, де один панотчик чи то добровільно чи під примусом дав їм шлюб. Се стало ся правдоподібно в першій половині 1063 р., бо остатня грамота, на якій Анна значить ся королевою, датована сям роком, а слідуюча за нею вже тільки ім'ям її сина.

Можна собі подумати скандал, якого наробила ся королівська цюцюбабка, якої гризоти зазнали молодий король Филип і його брат, і і яким обуренем запалав регент. Усі згідно остро осужували сей звязок; занадто вчасна смерть Анрі I, молодість молодих королевичів, що потребували ще материнської опіки, нарешті соціальне становище Анни і Рауля, як також спосіб, на який вони взяли ся, щоб задовольнити свою обопільну пристрасть, усе те збільшувало загальне обуренє. Додати до того, що граф Валюа був іще жонатий, а надто сам Рауль був дуже близький свояк Анрі I, мужа Анни Русинки. Все те вистарчало вповні відповідно до звичаїв того часу, щоб довести до уневажнення заключеного між ними подружжя. Але всі ті перешкоди усунула визначна потужність кохання і безумна любов закоханої. Як чи так, усе таки може булоб можливо устроїти все при помочи великої могутности графа Валюа і того страху, який почували супроти нього

його противники, коли б не смілий протест відіхненої жінки.

Вона ніяк не хотіла погодити ся зі своєю долею. Гонена паленою ревністю і дичучи німстою вона подала ся до Риму, дізнавши ся про той ужиток, який зробив її віроломний муж із тої свободи, яку осягнув прогнавши її з дому. і подала просто папі Александру II своє зажаленє. Сей прийняв його ласкаво і вона вернула з Риму з писанєм папи до Гервазія, архієпископа Ремського, яким звелено сьому достопиновни зробити дослід. Архієпископ у короткім часі ствердив факти піднесені прогнаною жінкою, і свою реляцію до папи кінчить словами: „Regnum nostrum non mediocriter conturbatum est. Regina enim nostra comiti Rodulpho nupsit, quod factum Rex Noster quam maxime dolet“. Александер II звелів Раулю відіслати королеву і взяти назад Алієнору, а коли сей відмовив, виключив його із церкви і уневажнив його шлюб.

Нехтуючи церковні громи граф Валюа жив далі зі своєю третьою жінкою. Звільна вони привикли до сего неправесного подружя. Сам король, без сумніву боячи ся наразити собі могутнього стрія, а може також склонений снівською любовю до матери, яка аж до вибуху сеї нещасливої пристрасти ніколи не вхибила ніякому своєму обовязкови, благородно притищував свою справедливу пехіть. І справді бачимо р. 1065, як Рауль і його два сини товаришать Филипови I в Корбеї і підписують разом із ним диплом на користь аспонського аббатства. Та за те імени Анни не здибаємо вже ні на одній грамоті виданій її сином по її звязку з графом Валюа, окрім одної, яку вона сама 1069 р. в Санлі надала монастиреви св. Він-

кентія¹⁾. Але сей виїмок оправдуєть ся достаточнo тим фактом, що королева мати була фундаторкою сего монастиря, що, так сказати, не можливо було не назвати її імени в грамоті, яка дотикала сеї фундації і була видана в тім самім місті, де лежало аббатство здвигнене її побожністю.

Отся розлука зрештою не перервала добрих зносин між матірю і синами, а коли Рауль де Крепі умер у Мондідієрі 6 вересня 1074 р., його вдова зараз потім явила ся у дворі Филипа I.²⁾ Виїздячи із графства Валюа вона, як каже одна цитована вже стара рукописна хроніка, „полишила довгий ряд княжат, своїх дітий, аббатство св. Вінкентія як памятку своєї побожности, а в аббатстві св. Діонізія коштовний гіяцінт, про який згадує Сюже (Suger) словами: pretiosissimum hyacinthum Annae regis Ruthenorum filiae“.

Прибувши до свого сина вона знов брала участь у правліню. І так бачимо її підпис на одній відімованій копії грамоти Филипа з р. 1075, якою сей у своїй париській палаті потвердив фундаційну грамоту монастиря Марії Діви у Понлевуа (Gallia Christiana t. VIII, Preuves col. 413). Одно реченє в тексті сеї грамоти доказує нам, що становище Анни Русинки при дворі було значно змінене; вона не підписує ся вже, як колись, Regina, тільки: Signum Annae matris Philippi Regis. Значить, вона не займала вже опієля біля свого сина того становища, яко-

¹⁾ Gallia Christiana t. X., Preuves col. 205. У XII томі тої самої збірки знаходимо також згадку, що вона прилучила ся до патентового листу короля Филипа на користь монахів у Флері в р. 1067.

²⁾ Деякі біографи подають неправдину відомість, що Рауль перед своєю смертю відіхнув Анну.

го мусіла зрештою задля свого романтичного і нелігального виходу за графа Валюа, і король поводився з нею певно як з любовою матір'ю, якій вибачив її похибку, але не як із королевою, що привела його на світ і була співницею його влади в перших роках його панування.

Дата 1075 р., се зрештою остатня згадка, яку стрічаємо про Анну Русинку. Правдоподібно вона швидко потім віддала себе з королівського двора. Фальшиве становище, в яке вона поставила себе добровільно, а може ще більше її літа — вона мала вже 52 або 53 роки — спонукали її до того уступлення. Можливо, що жаль за свій нелігальний поступок і бажання спокутувати його, так натуральне в тих строго моральних часах, довело її до постанови передчасно усунути ся з публичного життя.

Чим могла стати ся вона по тім? Отсе ми розглянемо в дальшій розділі.

VII.

Одні твердять, що вернула на Русь. Сеї здогад, зрештою не опертий ні на яким докладнім факті, видасть ся нам зовсім неправдоподібним. Годі допустити, щоби чверть століття по опущеню краю князівна зфранцузивши ся зовсім захотіла кінчити свої дні на берегах Дніпра. Не застала би була там нікого крім далеких свояків, байдужних або ворожих, бо її батько Ярослав умер ще 1054 р. Що більше, по її від'їзді в р. 1053 між церквами Сходу і Заходу вибухла безповоротна схізма, і Анна Русинка, прибувши до Франції перед сим роздором і проживши опісля там як вірна католичка римського обряду, була б паражена на прикрість жити в краю ріжновірнім, або її на небезпеку

церковного переслідування. Ніякий східній документ не дає підстави для такого припущення, бо колиб Анна була вернула на Русь і до обряду свого батька, то сей поворот і се навернене булиб настільки пам'ятні церковним письменникам, що вони не запедбали б були подати про нього звістку.

Зазначено також, що Нестор, національний історик Руси, не подає ніякої згадки про шлюб Анни за західного короля, і відси висновувано здогад, що сей шлюб видумка. Численні документи цитовані протягом сеї студії не лишають найменшого сумніву про звязок дочки Ярослава з французьким королем Анрі I. Але повне мовчане руського літописця свідчить тільки пре те, що Русини не радо гляділи на дочку свого Великого князя, що виїшла за муж за границю і держала ся там иншого обряду, ніж її родина, а з другого боку може з задоволенем були б згадали про її поворот, коли б вона справді вернула ся. Виходить, що неможливо допускати поворот Анни на Русь по смерті її другого мужа Рауля графа Валюа. Навпаки хочеть ся вірити, що вона притулила ся в якимсь монастирі і спокійно закінчила там свої дні в молитві і побожних практиках.

Часопись, яку ми цитували в початку сеї студії, оповідає нам, що її гріб доси містить ся в Санлі. Певна річ, залюбоване, яке мусіла мати Анна для сього міста і для країни Валюа, де жила так довго і де без сумніву гіїдали ся найкращі спомини її життя, робила би дуже правдоподібним її бажане скінчити свої дні в якимсь жіночій монастирі, недалеко від тої гарної дзвіниці, яку вона збудувала на честь мученика св. Віпкентія. Та можливо з другого боку, що духовенство знайшло невідповідним побут королеви під протекцією церкви в тім самім місті

де її друге подружжя зробило так великий скандал. Понад се її пасерб Сімон де Крепі, якого церков за його побожність причислила до лику святих, певно не був би стерпів у своїй оточенні присутність жінки, якої подружжя з його батьком папа засудив раз на все. В усякім разі певне те, що нема ніякої підстави думати про смерть Анни в Санлі і нема ніякого сліду існування її гробу в тім місті. Навпаки маємо відомість, про якої вартість дискутовано не мало і яка вказує одну маленьку місцевість у провінції Гатіне, як місце остатнього побуту Анни. Під титулом: *Nouvelles découvertes pour l'Histoire de France* ученик Єзуїт Менестріє опублікував у *Journal des Savants* із 22 червня 1682 р. отсі рядки, які позволимо собі тут повторити вповні:

„Французькі історики приписували доси як жінку короля Анрі I, сина Робертового, дочку руського князя на імя Анну, і твердили, що побравши ся другим шлюбом із Раулем де Перон, графом Крепі і Валюа, вона вернула до свого краю. Та ось перед кількома днями п. Менестріє відкрив гробницю сеї королеви в церкві аббатства Віллієр закона Ціетерсів у гробниці Гатінуа недалеко села Ферте Алей, милу від місточка Дестамп. Гріб покритий плитою, якої роги облумані. На плиті виріта фігура королеви з короною на голові в формі перстня, яку дають електорам; на однім розі в півокрузі починає ся надгробний напис: *Hic jacet domina Agnès uxor quondam Henrici regis*. Решта відломана, а на другім боці читаємо: „*Eorum per misericordiam Dei requiescant in pace*“. Із сего надгробного напису бачимо: 1) що правдиво імя сеї королеви було Агнеса, хоча автори „*Gallia Christiana*“ говорять: „коло року божого 1047 король Анрі сполучив ся шлю-

бом із Анною Русникою; деякі називають її невірно Агнесою, інші Матильдою“; 2) бачимо, що вона вмерла у Франції.“

Побут королеви у Франції за сеї час її другого вдівства і її похороненє в тім же краю були б фактом історично доказаним, коли б можна зовсім напевно вірити відкриттю п. Менестрієра. Майже ціле одно столітє зрештою ніхто не сумнівав ся про автентичність сего пам'ятника. Але в р. 1770 автори другого виданя „*Gallia Christiana*“ признали відкритє ученого Єзуїта фальсифікатом. Перший закид піднесений ними був той, що аббатство Віллієр було основане аж 1220 р., значить Анна Русинка вчаснійше не могла бути там похоронена.

Сеї закид, хоч на око зовсім неможливий до опрокняєня, все таки підлягає дискусії. Королева мати могла дійсно жити в якімсь замку або монастирі в сусідстві і бути похованою в каплиці, яку удержували Бенедиктини при своїй обителі у Віллієрі, яка стала ся основою аббатства заложеного пізнійше. Можна надто ще допустити, що гробниця, яку бачив Менестріє, була в пізнійшій часі перенесена до того аббатства з причини самої її вартости, а надто задля ушкодженєнь, яких зазнала протягом віків, із замку або з монастиря, в яким Анна була первісно похована.

Нарешті третя гіпотеза була висловлена авторами трактату *L' Art de vérifier les dates*, ed. 1783, t. II. 702 і одним старим істориком (Velly, *Histoire de France*), на яких думку гробниця описана вченим Єзуїтом була не покривою дійсної могили, а тільки тав. кенотафом, т. є. памярковою таблицею зробленою на честь королеви в пізнійшій часі. Догад можливий, та в усякім разі сам текст напису, так як його читав п. Менестріє, а власне початкові слова:

Ніс jacet показують виразно, що плита належала до монумента здвигненого на гробі короля Анрі I, у Франції, а не де інде.

Сеї перший закид, як бачимо, не досить сильний, щоб опрокинути тверджене п. Менестрієра. Автори Gallia Christiana подають іще на віру двох священників, зрештою зовсім невідомих і напевно менше гідних віри що до своєї вчености, як автор твору L' Art de Blason і так многих інших цінних творів, що частина речення: Ухог Ненгісі була додана пізнійше, навіть аж по році 1642, а надто слово regis не існувало вже в році 1749, звідки можна заключити природно, що п. Менестріє упав жертвою помилки непростимої для археолога з такою повагою, бо дав себе увести якомусь кепському жартові.

Сеї погляд прийняв також один сучасний учений, Анрі де Клерк, що багато займав ся аббатством у Віллієрі, і на моє питанє відписав мені про се листом, із якого виймаю ось який уступ. „Мені здаєть ся, що напис uxois quondam Nengisi Regis був виплодом лектури дуже самовільної і занадто прибільшеної. Дві перші аббатіси вілієрського монастиря називали ся Агнеси. Чомуж не допустити, що славний надгробний камінь не належить до одної з них? В теперішню пору в Віллієрі знаходимо тільки один надгробний камінь Маргарити le Cordier de Troneg; інші поруйновано в часі революції“.

Не займаючи зовсім власного становища в сій справі, не можу про те — повторю ще раз — допустити таку неухагу з боку п. Менестрієра при відомій і незапереченій чесноті і науковій вартості сего священника. Мушу признати, що надгробний камінь, предмет суперечки, був обломаний і в дуже сумнім стані,

понад те напис його відчитував не спеціаліст, а слово regis, про яке ведеть ся суперечка, стояло на кінці відломаного рога. Значить, не булоб зовсім дивно, як би воно щезло від року 1682, коли Менестріє буцім то бачив його, аж до року 1749, в яким бачив його де Мікод, ігумен з Люа, в якого компетенції можливо сумнівати ся і який з порученя авторів Gallia Christiana був впсланий оглянути сю гробницю. Твердити, що Менестріє впав жертвою містіфікації, булоб переступленєм границь правдоподібности. Легко булоб у всякім разі закинути йому брехню в тім часі, коли він опублікував своє буцім то відкритє в одинокім тодішнім науковім журналі, і то відкритє зроблене в місцевости віддаленій ледви кілька кілометрів від Парижа, де кождий міг скоонтролювати його слова. А про те протягом 88 літ ніхто ані словом не заперечив правдивости його відкритя.

Другий закид більш наукового характеру підносить автор „Gallia Christiana“ отсими словами: „У всіх грамотах і у всіх ділах доконаних другою жінкою короля Анрі вона все називає ся Анною і ніколи Агнесою“. Схиляю ся до думки, що форма імени Агнеса прилипла до сеї королеви пізнійше, значний час по її смерті. Остатні документи, на яких стрічаємо імя матери Филипа I, як ось грамота її другого мужа Рауля, видана в капітулі Пресвятої Діви в Амієні 1069 і грамота з року 1075, цитована висше, називають її Анною, а не Агнесою. Одинокий безсумнівно автентичний документ, який велів би вірити, що вона мала і се друге імя, се підпис, покладений на ділььомі Филипа I, про який ми вже говорили, на ділььомі данім у Санлі в році 1060 для аббатства св. Діонізія у провінції Франс. В сьому ділььомі королева мати називає ся Agna Regina, а її імя в другім

відмінку Signum Agne Regine. Колиб Agne значило Аґнесу, другий відмінок був би напевно Agnetis. Далекіо вірнійше допустити, що Agna написано тут замісь Анна, і що тільки те остатне імя носила завсіґди мати Филипа I. Другий документ, у яким знаходимо сю саму королеву названу Аґнесою, не опрокидає сего допущеня. Сей документ не ориґінал, а тільки діпльом фундаційний св. Адріяна в Бетісі, наданий 27 мая 1060 року і друкований в Руані 1614 р. ученим Люве в його Histoire de Beauvais ст. 444. Відомо, як часто від початку XVII віку копісти псували тексти документів, і не булоб зовсім дивно, колиб і тут імя Agne помилкою покладено замісь ориґінального Agna. Треба зрештою завважити, що мартірольоґії і автори житій святих святу Аґнесу називають часто Аґна або Анна. Князь Лобанов Ростовський у своїй студії зазначив, що в грецьких мартірольоґіях нема імени Аґнеси, і допустив можливість, що по смерті королеви, або навіть ще по її уступленю з урядового становища легко зрозумілою грою слів заступлено імя Анни іменем Аґнеси, може навіть тому, що імя Анни уважало ся занадто православним. Сей здогад мало правдоподібний, так само як неправдоподібне й те, щоб королеву Анну вже від самого приїзду її до Франції називано з латинська Аґнесою. Здасть ся, я доказаав зовсім основно, що князівна Анна ставши жінкою Анрі I не зміняла ані свого імени ані свого віроісповіданя.

Маємо навіть підпис, по всякій правдоподібности власноручний, королеви Анни на ориґінальній грамоті, захованій в Національній бібліотеці, а власне на згаданій уже грамоті наданій Филипом I аббатству св. Кріспіна Великого в Суасоні. На тій грамоті королева не

задоволила ся звичаєм свого часу покласти знак хреста перед своїм підписом, виписаним рукою писаря. Навпаки, вона поклала своє імя і свій титул матірним язиком і славянськими буквами: Анна рѣина, яке тут подаємо в факсимілі.

А Н А Р Ѣ И Н А

Нема що доказувати, що сей підпис справді власноручний, бо пїякий французський писар не вмів писати по славянськи, а сам підпис на стільки неграмотний, що свідчить найкраще про особу мало привиклу до писаня. В усякім разі маємо тут один із найстарших зразків південно-руського письма, більше менше рівночасного високо артистичному і правильному письму Остромірового Євангелія.